

Az elbeszélés posztmodern jelenségei

A kortárs magyar irodalom néhány stílusjellemzője

A nyelvtudomány, a stilisztika csak hosszabb idő eltelte után tudja elemezni, rendszerezni, értékelni egy-egy korszak stilisztikai-nyelvi jellemzőit. A nyelvész-kritikus olvasónak azonban időközben is feltűnnek bizonyos jelenségek. Tanulmányom a mai magyar irodalom olvasása és tanulmányozása során feltűnő, több műre kiterjedő, tehát közös stílusjellemzőket mutató nyelvi jelenségeit veszi sorra.

Korunk társadalmát, technológiai, kulturális, művészeti, azon belül irodalmi jelenségeit sokszor illetik a *posztmodern* jelzővel. A posztmodern elcsépelet használata kevés konkrétumot megragadható gyűjtőszóvá, töltelékkifejezéssé vált. Szabó Zoltán nagy irodalmi és szakirodalmi anyagot áttekintő, szintetizáló szépírói stílustörténetében a következő fogódzókat emeli ki: a gazdasági ember helyébe a pszichológiai ember lép, a terápia és a gyógyír korszaka, a modernet felváltja, újraírja a posztmodern, stílusújítás, a magyar szépírói stílus történetének negyedik stílusforradalma, a megjelenítésben hangsúlyos a megjeleníthetetlen, a személyiség műben való szerepeltetése, az önkifejezés programja, az elbeszélésben megszűnik az okozatiság, tagadja a célelvűséget, a valósághoz való viszony areferens (kétségbe vonható ugyanis a valóságra való vonatkozás jelekkel való véghezvihetősége), a mű nem ábrázolja vagy kifejezi, hanem létrehozza tárgyát. Általánosságban: a jelentéshordozó nyelv helyett egy jelentésteremtő nyelv jellemi, a „posztmodern irodalom a nyelv, a jel és a szöveg irodalma” (Szabó 1998: 242–3).

Talán nem meglepő, de ezek a stílusjegyek jórészt besorolhatók az irónia (szókép, gondolatalakzat) jelenségébe. Ebből fakad, hogy a posztmodern gyűjtőfogalom kapcsán olyan sokszor előkerül az elemzésekben az irónia (amely természetesen nem pusztán a posztmodernhez köthető, de annak mindenképpen hangsúlyos jelensége). A stilisztikai meghatározások sok tekintetben ráillenek az említett szövegtani-stilisztikai szempontokra és a később bemutatandó példákra.

Az irónia „a klasszikus retorikai meghatározás szerint olyan helyettesítésen alapuló alakzat, amellyel a körülmények és a szövegösszefüggés alapján az ellenkezőjét fejezhetjük ki annak, amit kimondtunk; valójában becsmételjük azt, amit látszólag dicsérünk, illetőleg – ritkábban – valójában dicsérjük azt, amit látszólag becsmételünk. Pragmatikai szempontból az irónia alkalmazásával lehetővé válik az implicit értékelés, a megnyilatkozás kétségbe vonja az ironikusan mondottak eredeti kiindulópontjának (értékelési centrumának) megfelelőségét, helyénvalóságát az adott diskurzusban, amelyhez általában leginkább a kritikai attitűd

kapcsolódik, és egyúttal az általa ajánlott értékelési centrum adekvátabb voltát implikálja” (T. Sz. 2008: 311–2).

Ezeket és ezekre utaló nyelvi jelenségeket kerestem a mai magyar szépprózában – figyelembe véve mind az írógenerációk, mind a vélt vagy valós írói csoportok, mind pedig a szépirodalom kulturális (művészi-közönségközpontú) tagoltságát. Mindezen jelenségek ellenére a posztmodern nem tekinthető egységes korstílusnak. A korszakot a stíluspluralizmus jellemzi, a kimondottan posztmodern alkotókat pedig számos stílus jellemzőivel illetik, például mágikus realista, népi szürrealista.

A példaként idézett prózaírók több kisnemzedéknyi korszakot ölelnek fel. Időbeli sorrendben a következőkről van szó: a nyolcvanas években indult Temesi Ferenc (1949), Petőcz András (1959), Podmaniczky Szilárd (1963), Egressy Zoltán (1967), a partiumi–erdélyi Vida Gábor (1968), valamint a legfiatalabb nemzedékből Grecsó Krisztián (1976), Hartay Csaba (1977), Nyelvész Józsi (Nebehaj Viktor) (1980).¹

Csak olyan nyelvi jelenséget veszek figyelembe, amely több szerző művében is szerepel, és ez arra utal, hogy mégis van valamilyen korszakos hatás, stílus.² Anyagomat a következő jellemző szövegtani-stilisztikai eljárások szerint csoportosítottam: 1. A tudományos irodalom hatása a szépirodalomra és viszont. 2. Az alkotásfolyamatra, stílusra való reflektálás. 3. A narráció problematikája (az elbeszélés nehézségeinek feltárása, metanyelvi utalások). 4. Az elbizonytalanítás, megkérdőjelezés, kiközösítés. 5. A párbeszéd (elmesélésének) nehézségei. 6. Az elbeszélői nézőpont váltakoztatása. 7. Írói-irodalmi nyelvművelés. 8. Nyelvi sajátosságok.³

1. A tudományos irodalom hatása a szépirodalomra, és viszont

Korunk irodalmában feltűnő formai jelenség a szép- és a szakirodalom összefonódása, a szépirodalomnak a tudományos irodalomra való reflektálása. Mintha az írók irodalmi tanulmányaik, olvasmányaik hatására kezdenék szövegeiket megalkotni. Ennek hátterében nyilvánvalóan ott van a tudomány felértékelődése, a szakirodalom eluralkodása, valamint az irodalomtudomány hatása magára az írói alkotói folyamatra. A feltűnőbb jelenségek: a lexikon- vagy szótárforma, a jegyzetapparátus, a szépprózához illesztett irodalomjegyzék, az olvasási folyamat linearitásának tudatos megszüntetése, a címadás. Vagyis: összecsúszik szak- és szépirodalom.

A saját maga megfogalmazása szerint a posztmodern nyitó Temesi Ferenc nagyregénye, a Por (1986, 1987) elsőként formájával kelt feltűnést: szótárregény. A szótárregény műfajának a magyar irodalomban nem találni előzményét. Tipológiai előzménynek számíthat: Edgar Lee Masters Spoon River Anthology

¹ Nyelvész Józsi álnév, a valódi nevet és életkort egy internetes interjúból tudhatjuk meg: „Nebehaj Viktor harminc éves, a Google dublini irodájában menedzser és amúgy ő Nyelvész Józsi is, a nagy sikerű Szlengblog szerzője” https://index.hu/kultur/klasz/2010/03/07/nagyon_sok_internetezot_tettem_szlenggel_boldogga/.

² A téma korábbi, vázlatos kifejtése itt: Balázs 2018.

³ A kutatómunka részét képezi az is, amit nem tudunk bizonyítani, amit hiába keresünk. Jelen tanulmányhoz még további műveket is átnéztem, de ezekben nem találtam példákat a tanulmányban megjelölt szempontokhoz. Az átnézett művek a következők: Lipp Tamás: Diákregegy (1983), Salinger Richárd: Apám beajulna (2002), Nagy Bandó András: Sosemvolt Toscana (é. n.), Jámborné Balogh Tünde: Templomkerti látomások (2014), Gulay István: A tehetség komédiásai. Öt szatirikus kisregény (2016).

(1915/1970) című verseskötete (többször utal is erre Temesi, 1989: 10, 2008: 70), valamint Milorad Pavić Kazár szótára (1984/1987). Ez utóbbi, „nyitott” könyvet ekképp mutatja be szerzője: „Lezáratlan könyv, ha letettük, hozzá is lehet írni... Címszavai vannak, konkordanciája és utalásai, akár a szent könyveknek vagy a keresztretjtvényeknek... Ekként az olvasó úgy használhatja a könyvet, ahogyan a legmegfelelőbbnek találja. Egyesek majd, akár bármelyik más lexikonban, azt a szót vagy nevet fogják keresni, amely adott pillanatban érdekli őket, mások viszont olvasmánynak veszik ezt a könyvet, amelyet teljes egészében, elejétől végéig egyhuzamban kell elolvasni, hogy teljes képet nyerjenek a kazár kérdésről és a vele összefüggő személyiségekről, dolgokról és eseményekről” (Pavić 1987: XV–XVI). A szerző tanácsai akár Temesi művére is vonatkozhatnak.

A szótárforma (lexikonszerűség) egy tudományos műfajnak, szakszövegnek a szépirodalmi közegbe való emelése. A mai magyar irodalomban több hasonló próbálkozásnak lehetünk tanúi: Esterházy Péter szívesen minősíti munkáit műfaj-elnevezésekkel, illetve ad nekik tudományos címet: *Termelési regény*, *Termelési kisssregény*, *Bevezetés a szépirodalomba*. A Termelési regényben találkozunk a tudományos munkák formájára jellemző utalásokkal (jegyzetapparátussal). A jegyzetek a kötet végén gyakorlatilag három újabb kisregényt alkotnak. A rózsaszín (vagy püspöklila) könyvhöz éppen ezért két könyvjelzőt is mellékeltek. Az állandó kizökkenetés ellenére a könyv leginkább folyamatosan – lineárisan – olvasható. A Bevezetés a szépirodalomba (1986) című kötet végén az idézett szerzők listája szerepel – persze sajátos, rejtélyes módon: „A könyv(b)en szó szerinti vagy torzított formában, többek között [...] idézetek [...] vannak” (Esterházy 1986: 719–24). Márton László Menedék (1985) című könyvének végén ajánlott irodalom található a szívvel kapcsolatos munkákból. Temesi Ferenc Bartók (2012) című regényének végén Forrásjegyzék található, és egy köszönet, amellyel a szerző a többször hangoztatott internetes átvételekre, forrásokra utal: „És a végtelen világhálót foltozgató minden embertől – köszönettel” (Temesi 2012: 595–9). A tudományos műveket idéző formájáték kevésbé szolgálja a tudományos művekben kötelező ellenőrizhetőséget, sokkal inkább játék, sőt esetleg az olvasó kizökkenetésének, elidegenítésének az eszköze.

Temesi Ferenc szótárregényének, a Pornak a szótársajátosságai a következők: ábécérend (a magyar ábécé valamennyi betűje), a két kötet betűjelzete (A–K, L–Zs), a tipográfia (vastag és dőlt betűk, a címszavakra jellel történő utalások, az egyes címszavakon belüli sorszámozás). Jellemzője még a külső, másodlagos szövegek átvétele. Az *abajgattól* a *zsoltárig* 666 szócikket találunk; az egyes betűkhöz tartozó szócikkszám is tervezettséget mutat (Balázs 1989).

Egy másik, ugyancsak a szótárformát követő regény Podmaniczky Szilárd Szép Magyar Szótára (2009), kritikusan sokszor a tudományos munkák rövidítése szerint említik: SZMSZ (Gács 2009: 27). Alcíme: Történetek A-tól Z-ig. A könyv apró, mindennapi, erőteljesen lecsupaszított, jelzésszerű jelenetekből összeálló mozaikregény. A szerző az értelmező kéziszótárból válogatott 5000 címszót, ezekhez írt – nem szótárszerű – apró történeteket (vázlatokat). A címszó és az írás leginkább egy verscím és versszöveg viszonyára emlékeztet. A szócikkek gyakorlatilag mikrotörténetek. Podmaniczky minimálprózájának (Czigány Lóránt kifejezésével: nanoprózájának) fontos stilisztikai jellemzője az egyszerű, pusztán leírás,

elszakadás konkrét tértől és időtől, szereplői névtelenek (pl. így, mindig határozott névelővel, amellyel mintha egy más ismert személyre utalna: a nő, a munkás, az igazgató, a professzor). A térbeliség és időbeliség hiánya, valamint a személytelenség erős általánosító jelleggel bír, és valóban emlékeztet a szótári definíciók stílusára. A regényről szóló kritikában előkerül Pavic (már említett) regénye: „enciklopédikus ambíciója hajaz bizonyos posztmodern prózavállalkozásokra, mégsem törekszik nagynarratíva létrehozására, mint például Pavic szótárregénye. Filozofikus karaktere megidézi a filozófiai töredékek tradícióját” (Gács 2009: 27).

FELTÁMADÁS Ha egyszer tényleg lesz feltámadás, gondolta az öreg, akkor nagyon sokan leszünk. Olyan lesz, mint egy nagy fogadás. És remélem, úgy kezdi majd a szónok, hogy azért gyűltünk össze, mert..., és nagyon remélem, el tudom fogadni a magyarázatát.

A szótárregény olvasási stratégiájáról ezt írja a kritikus: „A tudóst és a laikust egyaránt rabul ejtheti ennek a vállalkozásnak a rafinált humora és szédítő öntörvényűsége” (Gács 2009: 27). Kálmán C. György (2009: 27) azt emeli ki, hogy a „szótár” megkérdőjelezi az elbeszélő szépprózáinak az időt alkalmazó alapvető rendezőelvét.

Temesi és Podmaniczky íróként tudományos köntösbe (műfajba) öltözteti mondanivalóját. De létezik ennek fordítottja is. Egy valódi, nyelvészeti érdeklődésű blogger szótárt ír, és a megszerkesztett szótár csaknem szépirodalommmá válik. A Nyelvész Józsi (fiktív nevű személy, valódi neve az 1. sz. lábjegyzetben található) valódi blogjának (szlengblog.hu) anyaga szerkesztett formában is napvilágot lát: Szlengblog (2009).

Nyelvész Józsi az interneten megtalálható szlengblogjában gyűjti, értelmezi és egy sajátos mozzanattal továbbalkotja a mai magyar szlengszavakat, -kifejezéseket. Ennek a szlengszótárnak különös jellemzője a példamondatokban összekapcsolható háttértörténet. Voltaképpen nem is pusztán szlengszótár, hanem szlengszótárregény. A példamondatokból kirajzolódó háttér (lazán összekapcsolódó történet, esemény) a rendszerváltás (*gengszterváltás, módszerváltás, gatyaváltás*) utáni Kenyában, azaz Komárom-Esztergom megyében játszódik. Ismerős, létező helyek: Egom (Esztergom) és Tokod, valamint személyek (partiarok) bukkannak fel és köszönnek vissza benne, és a címszavak mozaikjaiból előködlik egy mai, folytatásos történet (nevezhetjük szappanoperának vagy kibeszélőshow-nak is). Nem pusztán szlengszógyűjtésről, hanem a szócikkeket a példamondatokkal összekapcsoló írói játékról van szó. Nem lepődnék meg, ha Nyelvész Józsi még másféle alakban, identitásban is elének lépne. Tehát ez a szlengszótár olvasható szépirodalomként, ahogy Temesi vagy Podmaniczky szótárregénye is tekinthető sajátos „szótárnak”.

2. Az alkotásfolyamatra, stílusra való reflektálás

Temesi Ferenc regényeiben, illetve a regényeihez kapcsolódó jegyzeteiben folyamatosan reflektál alkotómódszerére: részben leíró, részben magyarázó attitűddel. A Por című szótárregényt követő 3. könyv sok tekintetben a szótárregény magyarázata. Egyes fejezetcímek is ezt mutatják: *Vissza az irodalomba, Néhány tanács*

kezdőknek és haladóknak, Parlando (portörténeti jegyzetek). Néhány jellemző idézet az esszékötetből:

„Bizonytalanná váltam: nem tudtam, melyik írásomból csináljak stílust, vagy melyik stílusomból írást” (Temesi 1989: 69).

„Az Erdélyi Magyar (ez a két szó tiltott határátlépése) Szótörténeti Tár címszavából akartam összerakni egy ember életét, vagyis a szótárírás fordítottját kívántam meg éppen” (Temesi 1989: 53).

„A 33 fejezet és a 666 címszó utalhat Krisztusra és az ördögre is, a jóra és a gonoszra, amelyből vagyunk; de az igazság az, hogy magam is 33 voltam, amikor belevágtam e 666 egységnyi hegy megmászásának. Minden mondat egy kapaszkodó, de rögtön felcsillan a következő vas, amelyen majd megvethetjük a lábunk. A kerek fejezeteken áthullámszik a hatos ritmus – tréfa az, hogy a 'Por' olvasása bárhol abbahagyható. Jobban nem elemzem a szerkezetet, nem az én dolgom” (Temesi 1989: 213).

„A 'Por', a saját munkám nyitotta fel a szememet arra is, hogy az avantgárd öngyilkos valami. [...] A hagyomány *teljes* elutasítása badarság” (Temesi 1989: 221).

3. A narráció problematikája

Az elbeszélés nehézségeinek feltárása, metanyelvi utalások

Az elbeszélés nehézségeinek taglalása posztmodern stílussajátosság. Összefüggésben áll az emlékezéssel kapcsolatos pszichológiai tapasztalatokkal, megfigyelésekkel. Ám ezeknek az olvasó számára történő nyilvánvalóvá tétele mindenképpen új jelenség. A kommunikációelméletben és a nyelvészetben ezt nevezzük metanyelvi kódnak. Jellemző szépirodalmi példája Esterházy Péter Bevezetés a szépirodalomba (1986) című művének „*Vége*” felirata utáni lapalji jegyzet: „Mindezt majd megírom még pontosabban is.” Temesinél is fölbukkan a befejezhetetlenség gondolata: „Ha te a tökéletességet várnád, egyetlen könyved se fejeznéd be. Jól mondom?” (Temesi 2008: 182). Ezzel a gesztussal leszámolnak a mindent tudó, mindent ismerő író misztikus képével. Az író, úgy, mint minden ember, a világot csak részleteiben látja (láthatja), hiányosan emlékezik, kiszínezi, átír (konfabulál). Hasonlítható egy baleset szemtanúhoz, akik a bíróságon ugyanazt az eseményt többféleképpen mondják el, mert egyébként többféleképpen is látták. „Az elbeszélés nehézségeinek” (Ottlik Géza az Iskola a határon című regényét ezzel a címmel vezeti be: Ottlik 1959: 5) egyik alete, amikor az író „kiszól” a műből, és metanyelvi, a megfogalmazás tartalmára, módjára, való utalást tesz. A jelenség az irónia alakzatába is besorolható:

„talán az újdonság hajszolásának kényszere az ok, meglehet, évek múlva bölcsőbb lesz, Aszfalt Harlequin lemondott már erről, a lány még reménykedik, fiatal, érthető” (Egressy 2014: 108).

„neki valószínűleg jobban hiányzik a férfi gazda jelenléte, mint Rékának, Réka a feleség” (Egressy 2014: 148).

„a fiú nem vette még fel teljesen a ritmust, nem érti ezt a nyelvet, másfajta humorhoz szokott” (Egressy 2014: 150).

„A Nagy-Erdély-regényt most nem tudom megírni... Különben Erdély ma már egy kisregény csupán, zsugorodik, és unja mindenki, elege van belőle, fárasztó, lerágott csont, és miközben a múltra meg a hagyományokra épülő jövőt firtatjuk, mindenki elfelé tart. Száz éve nincs már itt magyar jövő... Ez a csak-magyar Erdély mindig is hamis volt” (Vida 2017: 26–7).

„Erdély... kisiklik a mondataim hálójából” (Vida 2017: 303).

„A korabeli tévészés [...] nézzük a mírát, reszket, fodrozódik, havaz, bolhás, mi úgy mondjuk...” (Vida 2017: 206).

„néha kiesett az idő” (Vida 2014: 367).

„De a mondatok ilyenkor is értelmetlenek voltak. Ezért szakadnak meg a történetek a gépállomásnál meg a halott vizeknél, mert a mondatok szertefoszlanak, mint az öreg fonál” (Greccsó 2011: 76).

„Így köröztünk ugyanazokon a mondatokon” (Greccsó 2011: 198).

„szürke félmondatok maradtak róluk” (Greccsó 2011: 215).

„Nem történt amúgy semmi. Rengeteget csavarogtunk. Egyben van az egész” (Hartay 2016: 23).

„MA MÁR NEM TUDOM PONTOSAN, hogyan is volt ez az egész. Mármint időben. Még az is lehet, hogy korábban voltam a zongoristánál. Hogy időrendben egészen másképpen történt mindent. [...] Képtelen vagyok a történetek pontos sorrendjét felidézni. Csak látom magam előtt, hogy hogyan is volt minden. Nem a folyamatos történetet látom, hanem a helyzeteket, amikbe kerültem” (Petőcz 2012: 150).

4. Az elbizonytalanítás, megkérdőjelezés, kizökkentés

A mindentudó narrátor szerepének megkérdőjelezése egyes esetekben stilisztikai jellemzővé válik. A narrátor pontosít, kiszól, megjegyzést, mintegy lábjegyzetet ír, előre-hátra utal, ironizál. Egressy Zoltán *Százezer eperfa* (2014) című regényében szövegszerűen így mutatkozik meg ez a jelenség:

„mi baja van vele tulajdonképpen, néha nem érti, néha azért igen” (Egressy 2014: 79).

„ugye biztonságban van, nincs” (Egressy 2014: 83).

„ha eszébe jut a fiú, aki szintén túl van rajta, szerzetes lett, nem, akkor lehet, hogy mégse teljesen” (Egressy 2014: 105).

„nem velük történt baj, velük nem történt baj” (Egressy 2014: 124).

„van jópár barátnője, és mégse, illetőleg mégis” (Egressy 2014: 216).

„a képzőművészet persze más egy kicsit, nem kicsit, nagyon” (Egressy 2014: 233).

„a nő jobbra-balra nézeget, mintha zavarban lenne, abban is van” (Egressy 2014: 266).

„legfeljebb a szellő fújását lehetne hallani, ha lenne, de nincs” (ez részben „valós” utalás egy, a regényben szereplő jelenségre, a teljes szélcsendre, Egressy 2014: 267).

„akkortájt lefeküdt közülük, akivel csak tudott, Orsolyával nem” (Egressy 2014: 333).

„még barátság is kialakulhat, az talán nem fog” (Egressy 2014: 336).

„Neki nem sok volt már hátra, de persze ki tudja, nekem mennyi van” (Grecsó 2011: 174).

„erre apám hozza be a telefonomat, rezeg az a szar, nem az apám, a telefon” (Hartay 2015: 56).

„Kinyírt egy csomó orosz katonát, akik a propaganda szerint később eljöttek minket felszabadítani. Na, nem ők, mert akiket az öreg lelőtt, azok már csak az álmaiban támadtak rá” (Hartay 2016: 46).

5. A párbeszéd (elmesélésének) nehézségei

Elfogadtuk, talán meg is szoktuk, hogy egyes íróink nem követik a hagyományos magyar idézettechnikát (az egyenes, élő beszédben sor eleji gondolatjellel vagy idézőjellel jelezzük azt, hogy éppen valaki beszél). Temesi Ferenc is a *Bartók* (2012) című regényben sokszor mellőzi a párbeszédek efféle jelölését (lásd ezt részletesebben Balázs 2013). A párbeszédek jelöletlensége sokszor okoz gondot, nehezen dönthető el, hogy éppen, aktuálisan ki beszél, esetleg kit idéznek. Például a 70. fejezetben:

„Veled is?, kapott bele Él. [az utolsó konkrét utalás arra, hogy ki beszél, Él, a férfi]
Kislábú tovább fújta a nótát és a füstöt. [narrátor]

Mi nem akarunk erősebbnek látszani... [hosszú idézet] vagy kilyukadna a gyomrunk. [végig Kislábú, a nő]

Ez a gyomorkilyukadás most miért? [férfi]

Emlékezz csak a Zolira. Aki a végén már csak pálinkát evett. [nő]

Most is szeretem. [férfi]

Én is. [nő]

Na jó. [férfi]

Ez volt kapcsolatuk kulcsszava. [narrátor]

Rajongani csak nők tudnak, a családunkért [itt csak a birtokos személyjel igazít el, hogy ismét idézet van, de még nem tudjuk biztosan, hogy a férfi vagy a nő beszél-e] képesek vagyunk feladni az álmainkat, olykor magunkat is, úgy, hogy meg se bánjuk. Készek vagyunk férfinéven leélni az életünket. [itt válik világossá, hogy a nő beszélt]” (Temesi 2012: 329).

A narráció változatossága, sokfélesége olykor megértési zavart okoz. Tudvalévő, hogy a beszéd narrációbeli idézésének két fő módja van: a) egyenes beszéd (*oratio recta*) és b) függő beszéd (*oratio obliqua*), illetve ezek alesetei (szabad függő és szabad egyenes beszéd). Temesi Bartókjának 70. fejezetében a narrációnak a következő módjait tapasztalhatjuk, amelyek „megzavarhatják”, de legalábbis rejtvényfejtésre késztetik az olvasót:

a) Egyenes beszéd (idézet): „Ezt a régít most miért olvasod?, kérdezte a mókás, harlekin arcú Kislábú. [nő]

Mert meg akarom mutatni neked, honnan jutottam el Bartókhoz. [férfi]”

b) Szabad függő beszéd (átmenet a szabad és függő beszéd között; átélt beszéd, az elbeszélő beleképzei magát valakinek a gondolatmenetébe, gyakran nem dönthető el, hogy belső vagy külső beszédről van-e szó): „Nem akarunk hősök lenni (mondjuk legyőzöttek se!), és inkább a hátunk fáj, mert mi ott cipeljük a gondokat, mondta a Mici, a masszörnőm, mind szívinfarktust kapnánk, vagy kilyukadna a gyomrunk” (Temesi 2012: 329).

c) Szabad egyenes beszéd (az elbeszélő a megidézett beszédet nem ágyazza be a szövegbe központosítási jelek, segédszavak segítségével, így az olvasónak kevés információja van arról, hogy éppen kinek a szövegét olvassa): „Ez 1967 májusában volt, mondta Él. Gimis voltam. [eddig a férfi, egyenes beszéd] Tovább olvasott. [tipográfiai jelölés nélkül átmege elbeszélői narrációba]” (Temesi 2012: 327). És: „Kislábú azt mondogatta magában, hogy ez nem szeret, nem szeret, csak hátulról akar engemet. Mert utálja a pofámat. [eddig a nő, egyenes beszéd] Ez nem volt igaz. Ami igaz volt: Él szeretett hátulról... [tipográfiai jelölés nélkül mege át narrációba]” (Temesi 2012: 326–7).

6. Az elbeszélői nézőpont váltakoztatása

A szépirodalomban korábban elvárás volt a lehetőség szerinti egyetlen és egyértelmű elbeszélői nézőpont. A posztmodern ezt a szabályt megtöri. Példák Temesi Ferenc Bartók (2012) című regényéből:

„Nem tudom, hol kezdődött a szerelmi sivatag” (egyik szám első személyű elbeszélő, Temesi 2012: 326).

„Ez annyit jelentett: meg se próbálkozz vele!” (egyes szám második személyű elbeszélő – az egyes szám első személyű átképzeléses változata, Temesi 2012: 326).

„Az ember tíz évig mártírként tűrte, amit a Mártírok útjával és vele csináltak. [...] Amikor elmentek a vendégek, Élék lefeküdtek az új ágyra...” (egyes szám/többes szám harmadik személyű – általános – elbeszélő, Temesi 2018: 326).

„Az amerikaiak irtóznak a fénytől... szeretik a redőnyöket lehúzza tartani (Mi is. A szerk.)” (egyes esetekben a szerkesztő [A szerk.] vagy az író [?] is belekotnyeleskedik a szövegbe, Temesi 2018: 140).

7. Írói-irodalmi nyelvművelés

Az írói nyelvművelésnek klasszikus korszaka volt a 20. század eleje (Heltainé Nagy 2000). Irodalom és nyelvművelés, vagyis a nyelvvel kapcsolatos észrevétel, kritika, esetleg valamiféle akció, tanácsadás olykor érintkezett, olykor nem. Az irodalom öntörvényűségét, nyelvi szabadságát ismerve és elfogadva furcsa, ha mégis találkozunk olyan mai magyar írókkal, akik nyelvi-nyelvművelő jellegű gondolatokat fogalmaznak meg.

„hosszú ideje nehezen viseli a rádiók modoros hangvételt, nem nagyon bírja az élénk figyelemmel kíséri, a holnapi nap folyamán, a szakemberek vonatkozásában, a küszöbön áll típusú, hivataloskodó megfogalmazásokat, ehhez hasonló mértékben csak a sportközvetítések szünni nem akaró közhelyhalmaza bosszantja, rohanhatnak az évtizedek, az átadás tértölelő marad, a beadás mély, ha nem sikerül jól, a lövés pedig nem veszélytelen, így lesz, míg világ a világ” (Egressy 2014: 255).

„a Nemzeti Galéria, az nemzeti, be van védve, valószínűleg megússza a küszöbönálló újabb” (Egressy 2014: 299).

„esetleg figyelmetlenségből hangzott el éppen a kitartás szó búcsúzásként, nem gondolt a szónok semmi rossza...” (Egressy 2014: 277).

Vida Gábor: Egy dadogás története (2017) regényének formai különlegessége, hogy *de*-vel kezdi a regényt, és azzal is fejezi be:

„DE-vel nem kezdünk mondatot, nyilatkoztatta ki apám... Ficzay Dénes, híres magyartanár és nyelvőr, Aradon, a gimnáziumban ezt neki más örök érvényű nyelvhasználati és nyelvművelő szabályokkal együtt megtanította” (Vida 2017: 5).

„Fél életművem már a polcon. És ha valaki megkérdezné, hogy ennyi az egész, akkor azt is mondhatnám, igen. De” (Vida 2017: 373).

Nem feltétlenül nyelvművelő jellegű megállapítás, inkább csak valamiféle reflex-tálás a nyelvtanra (esetleg metanyelvinek is tekinthető stilisztikai megoldás):

„alany, állítmány, *Juszt mama meghalt*” (GreCsó 2011: 197).

„A múltkor ónos eső volt, vagy ólmos – ahogyan itt sokan mondják...” (Hartay 2015: 124).

„A legelső dolog, ami az idegennek feltűnik a mai magyar nyelvünkben, az a túl sok ’e’ hangzó. [...] A zárt ’e’-k fokozatos kiszorulásával és kihalásával beszédünk mekegő lett. [...] Emberek, ne engedjétek elveszi beszédünk legszebb teremtményeit, nyelvünk eme egyenesen kellemes lehetőségeit: a peremnyelvek egyes eredményeinek bekebelezéséről, eltérő elemeiről, színeinek elengedhetetlen megjelenítéséről beszéllek. *Értitek?*” (Temesi 1987: 237).

8. Nyelvi sajátosság

A szójáték kedvelt, az ironia alakzatába sorolt stilisztikai eljárás, az ironia értelemszerűen ez is a posztmodern feltűnő jelensége. (A jelenséget bő hagyományos és modern magyar költészeti példával elemzi és illusztrálja Szikszainé Nagy Irma 2016.) A szójáték sokféle változatából most csak néhány jellemző példát mutatok be a kortárs szépprózából:

„hideg napokra melegen ajánlanak italokat” (Egressy 2014: 164); „hosszú az élet, jó esetben legalábbis” (Egressy 2014: 176); „nincs szinte semmi remény, még akkor sincs, ha az hal meg utoljára...” (Egressy 2014: 307).

„aki intenzíven él, az az intenzív osztályon köt ki” (Hartay 2016: 71).

A nyelvi sajátosságok között legjellemzőbb talán a szleng, a mai városi nyelv, internetes szleng felbukkanása. Hartay Csaba *Holtág* (2016) című regényében hemzsegnak a mai szleng elemei: *Te tényleg szinyóztál?* (13); *nem fogsz horgászbuzulást művelni* (19); *tahó dalokat, meg beszélásokat* (49); *mindig a rinyálás* (49); *régebben mezítlábast szívtak* (55); *valami izgi történetet* (67); *én már attól behalnék* (71); *császtok, jöttünk az öreghez* (77); *felidegeltek ezzel a kisgyerek-dumával* (80); *fészbúk meg csetelés két tanulás között* (113); *mit vagyok úgy belebuzulva a nagyapámba* (121); *Húzóra beverte* (131); *trottyos öreg* (131); *nem kellett volna besértődnie* (153); *cigidilerek osonnak be* (202); *Háromdés szemfénnyvesztés* (216).

Érdekes adalék lehet a magyarországi és a határon túli magyar nyelvhasználattal kapcsolatos diskurzushoz egy partiumi–erdélyi író, Vida Gábor *Egy dadogás története* (2017) című regényének nyelvi megformálása. Különleges – regionálisnak tűnő – nyelvtani fordulata: a „van/nincs + vonatkozó névmás” szerkezet teljesebb formája: *alig van amit tanulnom...* (233), *nincs már amitől félnem* (267),

nincs ahonnan tudnom (305). A *kell* + ige felszólító mód romániai magyar nyelvi jelensége: *amelyek nem kellett volna megtörténnének* (69), *nagyanyám kell rá-szóljon* (246). A *t* tárgyrag előtti előhangzó: *túrót tejfőlet* (88). Sajátos ikes ige: *nem forrik össze már* (247). Nyelvjárási szavak, kifejezések: *Apám is, anyám is elmondja szerre...* (44), *felakasztotta magát bornyúlánccal* (49), (a medve) *elcsörtet a ciherben* (67).

Tréfás hatás kelthet a népetimológia:

„Dupla kerékkel a John Deere. Déri Jánosnak becézzük a traktoros kollégákkal. Az MTZ belorusz pedig MTZ belerúgysz” (Hartay 2015: 48).

Több szerzőnél is fölfigyeltem egy nagyon sajátos szövegalkotási, mondatfűzési eljárására. Az egyik mondatban szereplő szó ikonikusan (képszerűen, hanghatásával) vonzza a következő mondat egyik szavát:

„Mert mindig megszívát, ahogy szívatóval sem indul, ha deresedik hajnalonként a fű” (Hartay 2015: 48).

„kávéval öblögetett szájüregben a fogak. Fogaskerekék” (Hartay 2015: 48).

„Békamenet, nyúlmenet. Minden mehet” (Hartay 2015: 50).

„Bambák és unottak. Unnak bennünket. Unják, hogy fejkik őket” (Hartay 2015: 70).

„Dézsavűje van az embernek, amikor így, dézsából öntik” (Hartay 2015: 184).

„Zsombor válófélben volt, demizsonból itta a bort” (Temesi 1989: 30).

„Ások, mint mások” (Temesi 2012: 261).

9. Összefoglalás

Tanulmányom a mai magyar irodalom olvasása során feltűnő, több műre kiterjedő, tehát közös stílusjellemzőket mutató nyelvi jelenségeit vette sorra. Ezek besorolhatók a posztmodern gyűjtőfogalmába. Legjellemzőbb stílusjegy az irónia. A posztmodern korszakot a stíluspluralizmus jellemzi, a kimondottan posztmodern alkotókat pedig számos stílus jellemzőivel illetik. A példaként idézett prózaírók több kismemzedéknyi korszakot ölelnek fel: Temesi Ferenc (1949), Podmaniczky Szilárd (1963), Egressy Zoltán (1967), a partiumi–erdélyi Vida Gábor (1968), valamint a legfiatalabb nemzedékből Grecsó Krisztián (1976), Hartay Csaba (1977), Nyelvész Józsi (Nebehaj Viktor) (1980). Az elemzett, több írónál is előforduló jelenségek a következők: 1. A tudományos irodalom hatása a szépirodalomra, és viszont. 2. Az alkotásfolyamatra, stílusra való reflektálás. 3. A narráció problematikája (az elbeszélés nehézségeinek feltárása, metanyelvi utalások). 4. Az el-

bizonytalanítás, megkérdőjelezés, kizökkentés. 5. A párbeszéd (elmesélésének) nehézségei. 6. Az elbeszélői nézőpont váltakoztatása. 7. Írói-irodalmi nyelvművelés. 8. Nyelvi sajátosságok.

AZ IDÉZETT/ELEMZETT IRODALMI ALKOTÁSOK

- Egressy Zoltán 2014. *Százezer eperfa*. Európa, Budapest.
 Esterházy Péter 1986. *Bevezetés a szépirodalomba*. Magvető, Budapest.
 Grecsó Krisztián 2011 (2017). *Mellettem elférsz*. Magvető, Budapest.
 Hartay Csaba 2015. *Nem boci!* Athenaeum, Budapest.
 Hartay Csaba 2016. *Holtág*. Athenaeum, Budapest.
 Márton László 1985. *Menedék. Beszély*. Magvető, Budapest.
 Nyelvész Józsi 2009. *Szlengblog. Ha érted, hogy mondom*. Silenos, Budapest.
 Ottlik Géza 1959. *Iskola a határon*. Magvető Kiadó, Budapest. (Hetedik kiadás.)
 Petőcz András 2012. *Idegenek. Harminc perccel a háború előtt*. Noran Könyvesház, Budapest.
 Podmaniczky Szilárd 2009. *Szép Magyar Szótár*. Podmaniczky Művészeti Alapítvány, h. n.
 Temesi Ferenc 1989. 3. könyv. *Magvető*, Budapest.
 Temesi Ferenc 1986/1987. *Por. Első kötet/Második kötet*. Magvető, Budapest.
 Temesi Ferenc 2012. *Bartók*. Alexandra, Pécs.
 Vida Gábor 2017. *Egy dadogás története*. Magvető, Budapest.
 Masters, Edgar Lee 1970. *A Spoon River-i holtak*. Válogatta, fordította: Gergely Ágnes. Európa, Budapest.
 Pavic, Milorad 1984/1987. *Hazarski recnik*. Beograd/Kazár szótár. Százezer szavas lexikonregény. Forum, Újvidék.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 1989. Szövegszerkezeti sajátosságok Temesi Ferenc *Por* című regényében. *Magyar Nyelvőr* 113: 314–26.
 Balázs Géza 2013. Bartókiána, a Temesi-hipertext. *Magyar Nyelvőr* 137: 31–47.
 Balázs Géza 2018. Szótárszerűség – elbizonytalanítás. A kortárs magyar irodalom néhány stílusjellemzője. *Napút* XX/3: 183–9.
 Gács Anna 2009. Ez súlyos. (Ketten egy új könyvről.) *Élet és Irodalom*, 2009. június 12., 27.
 Heltainé Nagy Erzsébet 2000. *Írói nyelvművelés Magyarországon a XX. század első felében*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
 Kálmán C. György 2009. Kétely-szótár. (Ketten egy új könyvről.) *Élet és Irodalom*, 2009. június 12., 27.
 Szabó Zoltán 1998. *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Corvina, Budapest.
 Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Szikszainé Nagy Irma 2016. *Költészet és játék. A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
 T. Sz. (Tátrai Szilárd) 2008. *Írónia*. 311–20. In: Szathmári 2008.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest
 Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárád

SUMMARY

*Balázs, Géza***Postmodern phenomena in narratives**
Some stylistic features of contemporary Hungarian fiction

The paper enumerates a number of linguistic phenomena in works of present-day Hungarian prose fiction sharing certain stylistic traits. These can be classified under the umbrella label of 'postmodern' and their most characteristic stylistic feature is irony. The postmodern era is characterised by stylistic pluralism, and a number of different styles are attributed even to specifically postmodern writers. The prose writers adduced as examples in this paper belong to diverse generations in a narrow sense: Ferenc Temesi (1949), Szilárd Podmaniczky (1963), Zoltán Egressy (1967), Gábor Vida from Partium/Transylvania (1968), as well as, from the youngest generation, Krisztián Grecsó (1976), Csaba Hartay (1977), and Viktor Nebehaj (1980). The phenomena analysed, found in works of several authors from that list, are as follows: (i) the influence of scholarly literature on prose fiction and vice versa; (ii) reflecting on style and the process of writing; (iii) the problems of narration (revealing the difficulty of storytelling, metalinguistic hints); (iv) obscuration, querying, putting off; (v) difficulties of (reporting) dialogues; (vi) alternating narrator's perspectives; (vii) writers' language care behaviour; (viii) linguistic features of literary texts.

Keywords: the language of present-day Hungarian fiction, postmodern, irony, scholarly vs. literary texts, narration, obscuration, narrator's perspective, language care in literature